e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

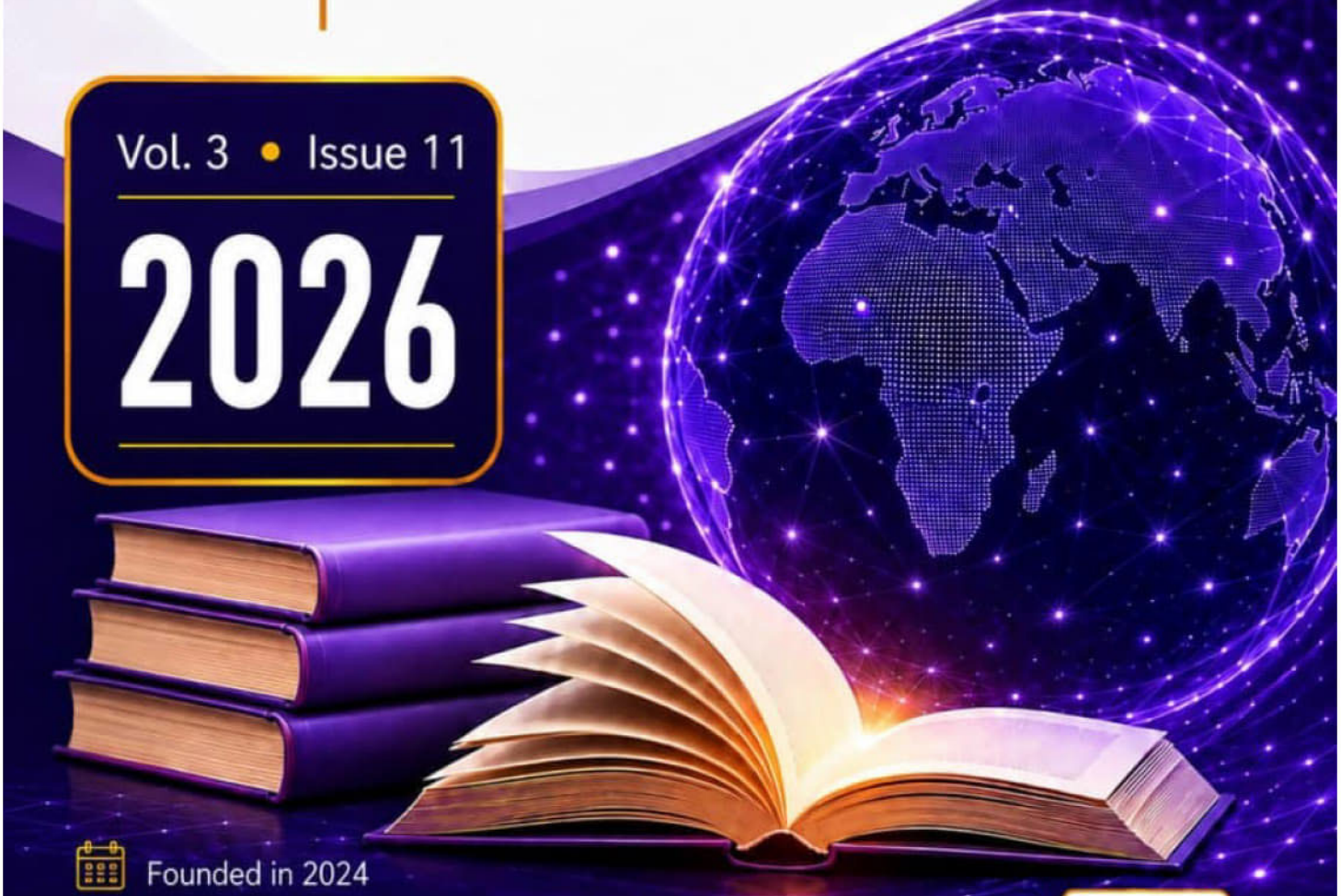
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/t1en8411

QADIMGI SIRDARYO MINTAQASIDA MODDIY MADANIYAT VA IJTIMOIY-SIYOSIY TARAQQIYOT: ARXEOLOGIK VA YOZMA MANBALAR TAHLILI

Ma'rufov Sherzod Komil o'g'li
Guliston davlat universiteti, dotsent, (PhD).
e-mail: sherzodmarufov1@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0004-2544-4633

Annotatsiya.
Maqolada qadimgi Sirdaryo mintaqasida aholi manzilgohlarining shakllanishi, moddiy madaniyat va xo'jalik faoliyatining rivojlanishi, sug'orish tarmoqlari, hunarmandchilik, diniy tasavvurlar hamda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning murakkablashuvi arxeologik va yozma manbalar asosida tahlil qilinadi. Nurtepa, Xontepa, Sag'anaqtepa va Eski Xovos yodgorliklariga oid arxeologik materiallar qiyosiy o'rganilib, miloddan avvalgi VII–IV asrlarda yuz bergan o'zgarishlarning dastlabki siyosiy tuzilmalar shakllanishidagi o'rni baholanadi. Shuningdek, mintaqada ilk davlatchilikning mavjudligi haqidagi xulosalar bevosita arxeologik dalillar va ilmiy talqinlar asosida farqlanib, ularning tarixiy asoslanganlik darajasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sirdaryo, Ustrushona, Nurtepa, Xontepa, Eski Xovos, arxeologiya, irrigatsiya, urbanizatsiya, ilk davlatchilik.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДРЕВНЕГО СЫРДАРЬИНСКОГО РЕГИОНА: АНАЛИЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Маъруфов Шерзод Комил угли
Гулистанский государственный университет, доцент, (PhD).

Аннотация.
В статье на основе археологических и письменных источников анализируются формирование поселений, развитие материальной культуры и хозяйственной деятельности, ирригационных систем, ремесленного производства, религиозных представлений, а также усложнение социально-политических отношений в древнем Сырдарьинском регионе. Проводится сравнительное изучение археологических материалов памятников Нуртепа, Хонтепа, Саганактепа и Эски Ховос, оценивается роль изменений, происходивших в VII–IV веках до н. э., в формировании ранних политических образований. Кроме того, выводы о существовании ранней государственности в регионе разграничиваются по степени их подтверждения непосредственными археологическими свидетельствами и научными интерпретациями, рассматривается уровень их исторической обоснованности.

Ключевые слова: Сырдарья, Уструшана, Нуртепа, Хонтепа, Эски Ховос, археология, ирригация, урбанизация, ранняя государственность.

MATERIAL CULTURE AND SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT IN THE ANCIENT SYRDARYA REGION: AN ANALYSIS OF ARCHAEOLOGICAL AND WRITTEN SOURCES

Ma'rufov Sherzod Komil o'g'li
Gulistan State University, Associate Professor, (PhD).

Abstract.
This article examines the formation of settlements, the development of material culture and economic activities, irrigation networks, craftsmanship, religious beliefs, and the increasing complexity of socio-political relations in the ancient Syrdarya region based on archaeological and written sources. Archaeological materials from the Nurtepa, Khontepa, Saganaktepa, and Eski Khovos sites are comparatively analyzed to assess the role of changes occurring between the seventh and fourth centuries BCE in the emergence of early political formations. Furthermore, conclusions regarding the existence of early statehood in the region are differentiated according to the extent to which they are supported by direct archaeological evidence or scholarly interpretations, with particular attention to their historical validity.

Keywords: Syrdarya, Ustrushana, Nurtepa, Khontepa, Eski Khovos, archaeology, irrigation, urbanization, early statehood.

Kirish. Sirdaryo mintaqasi qadimda So'g'd, Choch va Farg'ona tarixiy-madaniy hududlarini tutashtirgan o'ziga xos geografik makon bo'lgan. Uning janubiy tog'oldi va soy havzalarida o'troq xo'jalik uchun qulay sharoit mavjudligi, keng tekislik va yaylovlarning esa chorvachilikni qo'llab-quvvatlagani aholi turmushida aralash xo'jalik shakllarining yuzaga

ISSN 3060-5059 (Online)

kelishiga xizmat qilgan. Shu sababli mintaqaning ilk tarixini faqat alohida yodgorliklar tavsifi bilan emas, balki manzilgohlar tizimi, ishlab chiqarish, madaniy aloqalar va boshqaruv institutlarining o‘zaro bog‘liqligi asosida o‘rganish muhimdir [1. Ma’rufov Sh.K., 2025].

Sirdaryo hududidagi dastlabki arxeologik izlanishlar Turkiston havaskor arxeologlar to‘garagi (1895–1917) faoliyati bilan bog‘liq. Eski Xovos yodgorligiga qiziqish, avvalo, Aleksandr yurishlari bilan bog‘liq shaharlar va o‘rta asr Ustrushona markazlarining o‘rnini aniqlashga qaratilgan edi. Dastlabki kuzatuvlar muntazam qazishmalar darajasiga yetmagan bo‘lsa-da, ular keyingi tarixiy-geografik tadqiqotlar uchun muayyan asos yaratdi. XX asrning 60-yillarida V. A. Nilsen tomonidan Nurota (Xushkent) yodgorligining shahriston qismida arxeologik tadqiqotlar olib borildi [4. Грицина А.А., 1990].

Sirdaryo viloyati hududidagi arxeologik yodgorliklar 1984–1990-yillarda O‘zFA Arxeologiya institutining A. Gritsina rahbarligidagi Sirdaryo otryadi tomonidan o‘rganilgan. Tadqiqotlar natijasida viloyat hududida 137 ta arxeologik yodgorlik aniqlangan. Shulardan 117 tasi manzilgohlar, 15 tasi mozor-qo‘rg‘onlar va 5 tasi xumdonlardir. Yodgorliklarning 6 tasi qadimgi davrga (miloddan avvalgi VII – milodiy IV asrlar), 60 tasi ilk o‘rta asrlarga (V–VIII asrlar), 29 tasi rivojlangan o‘rta asrlarga (IX–XV asrlar) va 4 tasi so‘nggi o‘rta asrlarga oiddir [1. Ma’rufov Sh.K., 2025].

Yodgorliklarning 7 tasida arxeologik tadqiqotlar olib borilgan. Shu sababli viloyat aholisining moddiy madaniyatiga oid xulosalarda qadimgi va o‘rta asrlarda bugungi viloyat hududi bilan yagona tarixiy-madaniy makonni tashkil etgan qo‘shni hududlardagi arxeologik yodgorliklarda olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan taqqoslash va umumlashtirish maqsadida foydalanilgan [9. Кудратов С., 2010. – Б. 14].

Bu raqamlar mintaqa tarixining manbaviy bazasi keng ekanini ko‘rsatsa-da, qadimgi davrga oid qatlamlarning barcha yodgorliklarda bir xil darajada qazib o‘rganilmaganini ham hisobga olish zarur. Shuning uchun turar joy, mudofaa inshooti yoki dafn marosimi asosida umumiy tarixiy jarayonni qayta tiklashda yaqin hududlar — So‘g‘d, Choch va Farg‘ona bilan qiyoslash yordamchi usul vazifasini bajaradi [1. Ma’rufov Sh.K., 2025].

Viloyat hududidagi qadimgi davr yodgorliklari orasida Sho‘rbuloqsoy bo‘yidagi Eski Xovos alohida o‘rin tutadi. Yodgorlik Xovos tumani Xovosobod qishlog‘ida joylashgan. Uning qadimgi qatlamlari miloddan avvalgi IV–III asrlarga taalluqli deb baholangan; manzilgohda hayot keyingi davrlarda ham davom etgan. Ilgari shahar maydoni 10 gektar atrofida deb ko‘rsatilgan bo‘lsa, keyingi izlanishlarda uning tarixiy hududi 40 gektardan oshishi mumkinligi qayd etilgan. Bu tafovutni shaharning turli davrlarga oid chegaralari va tadqiqot usullaridagi farqlar bilan bog‘liq holda baholash lozim [1. Ma’rufov Sh.K., 2025].

Yodgorlik 1988–1989-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya institutining Sirdaryo arxeologiya otryadi tomonidan o‘rganilgan. 2003–2004-yillarda yodgorlik hududida miloddan avvalgi III asrga oid bir yarim g‘ishtdan ko‘tarilgan devor qoldiqlari (shunga o‘xshash devor miloddan avvalgi III asrga oid Samarqand shahri yaqinidagi Ko‘ktepa yodgorligida uchraydi) va qadimgi Farg‘onadagi Eylaton madaniyatiga xos, lekin mahalliy kulollar tomonidan yasalgan sopol idishlar topilgan [1. Ma’rufov Sh.K., 2025].

O‘lkaning qadimgi davriga oid eng yirik va arxeologlar tomonidan nisbatan yaxshi o‘rganilgan yana bir shahar Nijonisoy bo‘yidagi Nurtepa hisoblanadi. Yodgorlik hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar bu yerda Makedoniyalik Aleksandr kelishidan (miloddan avvalgi 327-yil) oldin ham shahar mavjud bo‘lganligi, unda saroy (ark), mudofaa inshootlari va uy-joylar joylashganligi haqida xulosa qilish imkonini beradi. Shuningdek, yodgorlik hududida Nijonisoydan chiqarilgan katta kanal izlari topilgan [3. Mamirov O.O‘., 2024].

Kulolchilik charxida yasalgan sopol idishlarning bir qismi qizil, oqish yoki pushti angob bilan qoplangan. Yirik xum va xumchalarning gardishi tashqariga qayrilgan, ayrim buyumlarning tag qismida mato qolipi izlari saqlangan. Kosalar keng gardishli va yassi tagli, chuqur tovoqlar esa yumaloq shaklli bo‘lib, ayrimlarining gardishi ichkariga qayrilgan. Idishlarning shakli, sirtiga ishlov berish usuli va tayyorlash texnikasi birgalikda o‘rganilganda, qo‘lda hamda charxda yasalgan buyumlarning yonma-yon qo‘llanilgani aniqlanadi. Bu holat kulolchilik an’analarining bosqichma-bosqich takomillashganidan dalolat beradi [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Professor F. Toshboyev ilk temir davrida Ustrushonaning dasht va tog‘oldi hududlari chorvadorlar tomonidan o‘zlashtirilganligini qayd etadi [2. Toshboyev F.E., 2024].

Turli hududlardagi sopol majmualar o‘rtasidagi o‘xshashliklar aholi ko‘chishi ehtimolini ko‘rsatishi mumkin, biroq ularni yagona migratsiya yo‘nalishining mustaqil isboti deb qabul qilish to‘g‘ri emas. Bunday talqin uchun stratigrafiya, mutlaq sanalash, ishlab chiqarish texnologiyasi va boshqa manba guruhlarining mos kelishi talab etiladi. Nurtepa materiallari mintaqaning janubiy dehqonchilik vohalari va dasht chorvadorlari bilan ko‘p tomonlama aloqalarini ko‘rsatadi [3. Mamirov O.O‘., 2024].

Viloyat qadimgi aholisining asosiy xo‘jalik turlari sug‘orma dehqonchilik va chorvachilik bo‘lgan. Soylarda ko‘plab sug‘orish inshootlari qurilgan. Dehqonchilikda bug‘doy va arpa yetishtirish asosiy o‘rin egallagan. Ushbu davr yodgorliklarida tosh yorg‘ichlar (bug‘doyni un qilish uchun), temirdan ishlangan pichoq va o‘roqlar ko‘plab uchraydi. Tog‘li hududlarda esa lalmi dehqonchilik va bog‘dorchilik rivojlangan [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Chorvachilikda mayda shoxli chorva (qo‘y, echki) asosiy o‘rin egallagan. Shuningdek, tuya va eshaklardan transport vositasi sifatida foydalanilgan [2. Toshboyev F.E., 2024].

Tadqiqotlar natijasida viloyat hududidagi qadimgi yodgorliklardan topilgan sopol idishlardagi mato qoldiqlari bu yerlarda to‘qimachilik ham rivojlanganligidan dalolat berishi aniqlangan.

Miloddan avvalgi I ming yillikning o‘rtalarida va undan keyingi davrlarda viloyat hududida yashagan xalqlar turmush tarzining iqtisodiy negizini sug‘orma va lalmikor dehqonchilik, chorvachilik hamda hunarmandchilik kabi sohalar tashkil etgan. Arxeologik yodgorliklarda aniqlangan ko‘plab topilmalar (tosh yorg‘ichoqlar, yirik xumlar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari qoldiqlari) ham sug‘orma dehqonchilik iqtisodiy hayotda muhim o‘rin tutganligidan dalolat beradi.

Arxeologik ma'lumotlar o'lka hududida sun'iy sug'orish tizimining paydo bo'lganligini ko'rsatadi [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Misol uchun, hududdagi eng yirik yodgorliklardan biri — Nurtepa aholisi miloddan avvalgi V–III asrlar davomida Shahristonsoydan chiqarilgan, uzunligi 4 kilometrni tashkil etuvchi sun'iy kanal va umumiy uzunligi 14 kilometr bo'lgan mayda tarmoqlar yordamida 800 gektarga yaqin yerni sug'organ [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Nurtepa va Xontepa yodgorliklarida qayd etilgan uy va yovvoyi hayvon suyaklari qadimgi aholi xo'jaligida chorvachilik bilan bir qatorda ovchilik ham muayyan o'rin egallaganini ko'rsatadi. Dasht va tog'oldi yaylovlaridan foydalanish, ehtimol, mavsumiy chorvachilikning rivojlanishiga yordam bergan. Chorvador va o'troq jamoalar o'rtasidagi aloqalar mahsulot almashinuvi hamda turmush tajribasining tarqalishi uchun sharoit yaratgan. Biroq hayvon suyaklarining o'zi aholining ko'chib kelish yo'nalishi yoki o'troqlashuv sur'atini aniq belgilab bermaydi.

Shu tariqa, Nurtepa va Xontepa materiallari tog'oldi soy havzalarida sug'orma dehqonchilik va chorvachilikning o'zaro bog'liq holda rivojlanganini ko'rsatadi. Ayrim manzilgohlar o'rtasidagi xronologik va madaniy o'xshashliklar aholi guruhlarining o'zaro aloqalari hamda xo'jalik tajribasi almashinuvi bilan izohlanishi mumkin. Biroq Nurtepadan Xontepaga bevosita ko'chish yuz berganini qat'iy tasdiqlash uchun qo'shimcha stratigrafik va antropologik dalillar talab etiladi [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Sirdaryo hududidagi manzilgohlarning me'morchiligi, mudofaa, turar joy, ishlab chiqarish va diniy inshootlarini o'rganishda Nurtepa va Munchoqtepada olib borilgan arxeologik tadqiqotlar muhim o'rin tutadi. Bu ikki yodgorlik hududida zamonaviy inshootlarning yo'qligi bu yerda nisbatan keng ko'lamli tadqiqotlar olib borish imkonini beradi. Nurtepada bu davrga oid, nisbatan katta o'lchamli (5 × 3,5 m), usti yengil to'siqlar yordamida yopilgan turar joy yerto'lalari aniqlangan.

Tadqiqotlar jarayonida eng ko'p uchraydigan topilmalar kulolchilik buyumlari hisoblanadi. Sopol idishlar yodgorlikdagi hayotning xronologik davrini numizmatik manbalardan keyin aniqlab beruvchi asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, kulolchilik buyumlari viloyat qadimgi aholisining ijtimoiy turmush darajasini, kundalik hayot faoliyatini, moddiy madaniyatining rivojlanishini va qo'shni hududlar bilan moddiy aloqalarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Hududda aniqlangan metall eritish pechi (Nurtepa), zargarlik qoliplari (Munchoqtepa), turli harbiy va xo'jalik qurollari (qilich, pichoq, temir o'roq, jezdan yasalgan yoy uchlari (paykonlar) va boshqalar) hamda taqinchoqlar qadimgi sirdaryolik temirchi va zargarlarning ma'danga ishlov berish sohasida muayyan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lganliklaridan dalolat beradi [3. Mamirov O.O'., 2024].

Sopol idishlardagi mato parchalari qoldiqlari va izlari, yodgorliklardan topilgan ko'plab ip yigiruv va to'quv qurollari, xususan, sopol, tosh va suyakdan yasalgan urchuqboshlar hamda posangilar qadimgi sirdaryoliklarning to'quv dastgohlaridan keng foydalanib, turli xil jun, ipak va ehtimol, paxta matolarini ishlab chiqarganliklarini ko'rsatadi.

Suv taqsimoti, kanallarni saqlash va ekin maydonlarini kengaytirish jamoalararo muvofiqlashtirish ehtiyojini kuchaytirgan bo'lishi mumkin. Ammo kanal mavjudligining o'zi markazlashgan davlat apparati borligini isbotlamaydi: jamoaviy mehnat mahalliy boshqaruv shakllari doirasida ham tashkil etilishi mumkin. Shu bois irrigatsiyaga oid ma'lumotlarni ark, mudofaa devori, hunarmandchilik ixtisoslashuvi va manzilgohlar iyerarxiyasi bilan birgalikda talqin qilish maqsadga muvofiqdir. S. Qudratovning sardobalarga bag'ishlangan tadqiqoti mintaqadagi suv inshootlari tarixini keyingi davrlar bilan qiyoslash uchun qo'shimcha adabiyot sifatida ahamiyatlidir [9. Қудратов С., 2010. – Б. 14].

Mintaqaning qadimgi diniy tasavvurlari dafn marosimlari va marosimga oid buyumlar orqali o'rganiladi. Ayrim yodgorliklarda inson suyaklarini maxsus idishlarga joylashtirish bilan bog'liq topilmalar qayd etilgan. Bunday amaliyotlarni zardushtiylik an'analari bilan qiyoslash mumkin, ammo har bir topilmani bir xil diniy qarashning bevosita isboti deb hisoblash ehtiyotkorlikni talab qiladi. Diniy marosimlarni talqin etishda dafn inshootining sanasi, topilmaning arxeologik konteksti va qo'shni hududlardagi o'xshash materiallar birgalikda ko'rib chiqilishi lozim [3. Mamirov O.O'., 2024].

Qadimgi qabrlarda inson bilan birga it suyaklarining uchrashi ayrim jamoalarda hayvonlarga alohida marosimiy ma'no berilganini ko'rsatadi. Shirinsoy yaqinidagi qabriston qo'rg'onlaridan birida idish ichidan it jag'i suyaklari aniqlangani va topilmaning miloddan avvalgi IV–III asrlarga nisbat berilishi ana shunday amaliyotlarni o'rganish uchun muhimdir. Itning marosimdagi vazifasi haqidagi izohlar ilmiy faraz sifatida baholanishi kerak; ularni barcha qadimgi Sirdaryo aholisi uchun umumiy e'tiqod sifatida talqin qilish to'g'ri bo'lmaydi.

Qadimgi yozma manbalar tahlili va arxeologik yodgorliklardan olingan moddiy topilmalarni qiyosiy o'rganish natijalari o'lkamizning qadimgi aholisi o'ziga xos moddiy madaniyatga ega bo'lganligidan dalolat beradi. Demak, qadimgi sirdaryoliklarning o'z madaniyati bo'lgan. Fanda bu madaniyat Nurtepa madaniyati deb atalmoqda. Bu o'ziga xos madaniyat, bir tomondan, qadimgi Chochning Burg'uluq, Farg'onaning Eylaton [8. Горбунова Н.Г., 1984], Qayroqqum va So'g'dning Qadimgi So'g'd madaniyatlari ta'sirida bo'lgan [8. Горбунова Н.Г., 1984].

Ushbu madaniyatga tegishli Nurtepa, Xontepa, Sag'anaktepa, Sag'anaktepa 1, Eski Xovos, Xitoytepa singari 10 ga yaqin aholi manzilgohi bugungi kunda viloyat hududida aniqlangan [1. Ma'rufov Sh.K., 2025].

It suyaklari va ossuariylarga oid topilmalar qadimgi marosimlarning murakkabligini anglatadi. Biroq bitta dafn odatidan aholining aniq tili, etnik mansubligi yoki keyingi davr totemistik an'analari bilan bevosita davomiyligi haqida xulosa chiqarish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab etadi. Ushbu dalillar, avvalo, diniy amaliyot va madaniy aloqalar doirasida baholanishi kerak.

Sirdaryo viloyati hududida miloddan avvalgi VIII–VII asrlardan boshlab ayrim chorvador jamoalarning o'troq xo'jalikka moslashuvi kuzatilgan, deb talqin qilinadi. Miloddan avvalgi VII–VI asrlarga oid mudofaa belgilariga ega manzilgohlarning Turkiston tizmasidan boshlanuvchi soylar bo'yida shakllanishi tabiiy resurslardan foydalanish va aholi

xavfsizligini ta'minlash ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan. Sun'iy sug'orish, temirga ishlov berish, kulolchilik charxining qo'llanilishi hamda qo'shni hududlar bilan almashinuv aloqalari xo'jalik ixtisoslashuvini kuchaytirgan. Ushbu belgilar ijtimoiy tashkilotning murakkablashuvini ko'rsatsa-da, alohida davlat tuzilmasi shakllanganini tasdiqlash uchun boshqa manbalar ham zarur [4. Грицина А.А., 1990].

Mutaxassislar viloyat hududidagi qadimgi davrga oid yodgorliklarni ko'p hollarda Farg'ona vodiysidagi Eylaton madaniyatiga tegishli sopol idishlar bilan o'xshashligiga asoslanib davrlashtiradilar. Eylaton-Oqtom madaniyati N. G. Gorbunova tomonidan miloddan avvalgi VI–III asrlar bilan davrlashtirilgan. Yuqorida ta'kidlanganidek, ushbu o'xshashlik ikkala hududga ham dastlab Baqtriyadan So'g'dga, undan Sirdaryo orqali Farg'onaga borib o'rnashgan chorvador aholining ko'chishi bilan bog'liq [8. Горбунова Н.Г., 1984].

Yuqoridagi arxeologik ma'lumotlar mintaqada ijtimoiy munosabatlar murakkablashganini ko'rsatadi. Mudofaa inshootlari, sug'orish tarmoqlari, dehqonchilikdan nisbatan ajralib borayotgan hunarmandchilik va almashinuv aloqalari jamoalar o'rtasida mehnat taqsimoti hamda muvofiqlashtirish ehtiyojini kuchaytirgan. Biroq Munchoqtepadagi milodiy ilk asrlarga oid boy qabr topilmalarini miloddan avvalgi VII–IV asrlardagi siyosiy tuzilmalar uchun bevosita dalil sifatida ishlatib bo'lmaydi: ular keyingi bosqichdagi ijtimoiy tabaqalanishni ko'rsatadi. Shu bois ilk davlatchilik haqidagi xulosalar xronologik jihatdan bir davrga mansub manbalar asosida chiqarilishi kerak [7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В., 1986].

Arrianning Aleksandr yurishlari haqidagi xabarlari Sirdaryo bo'yidagi shaharlar va mahalliy qarshilikni o'rganishda muhim yozma asosdir. Shunga qaramay, antik matnlarda tilga olingan barcha shaharlarni hozirgi Sirdaryo viloyatidagi muayyan tepaliklar bilan qat'iy tenglashtirish uchun har doim ham yetarli dalillar mavjud emas. Yunon-rim mualliflaridagi etnonimlar va shahar nomlarini arxeologik qatlamlar bilan bog'lash alohida tarixiy-geografik tekshiruvni talab qiladi [6. Арриан Флавий, 1962].

Tahlil natijasida ilk davlatchilikning shart-sharoitlari sifatida uch omil ajralib turadi: birinchisi, mudofaa inshootlari va markaziy ark bilan ajralib turadigan manzilgohlar; ikkinchisi, sug'orish, dehqonchilik va ixtisoslashgan hunarmandchilikning rivojlanishi; uchinchisi, tashqi xavfga qarshi hamkorlik va uzoq masofali aloqalardir. Bu belgilar siyosiy tashkilotning murakkablashganini taxmin qilish imkonini beradi, ammo ularning qaysi biri qabila ittifoqi, qaysi biri hududiy davlat darajasiga yetganini aniqlash hali qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi.

Birinchidan, Sirdaryo mintaqasining qadimgi madaniy taraqqiyoti tog'oldi soy havzalari va daryo bo'yi tabiiy resurslariga moslashgan aralash dehqonchilik-chorvachilik xo'jaligi asosida shakllangan.

Ikkinchidan, Nurtepa, Xontepa, Sag'anaqtepa va Eski Xovos kabi yodgorliklar aholi o'troqlashuvi, mudofaa me'morchiligi, hunarmandchilik va hududlararo almashinuvning turli bosqichlarini yoritadi. Ularning xronologiyasi va vazifalari bir xil emasligi qiyosiy tahlilda alohida e'tiborga olinishi lozim.

Uchinchidan, sug'orish tarmoqlari va jamoaviy qurilish ishlarining rivoji xo'jalikni boshqarish ehtiyojini oshirgan. Ark va mudofaa tizimlarining paydo bo'lishi ijtimoiy tafovut va siyosiy markazlashuvning ehtimoliy ko'rsatkichlari sifatida baholanishi mumkin.

To'rtinchidan, antik yozma xabarlar va arxeologik ma'lumotlar bir-birini to'ldiradi, biroq muayyan shaharlarning lokalizatsiyasi, aholining etnik tarkibi hamda boshqaruv shakli haqidagi gipotezalarni mutlaq tarixiy fakt darajasiga ko'tarmaslik kerak.

Beshinchidan, mintaqada ilk siyosiy uyushmalarning shakllanishini izohlash uchun yodgorliklarning stratigrafik sanalarini aniqlashtirish, qadimgi kanallarni geoarxeologik o'rganish va sopol buyumlar ishlab chiqarish texnologiyasini laboratoriya usullarida qiyoslash istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ma'rufov Sh. K. Sirdaryo viloyatining qadimgi va o'rta asrlardagi tarixi: tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Andijon, 2025. – 159 b.

2. Toshboyev F. E. Qadimgi Ustrushona chorvadorlari tarixi va madaniyati: tarix fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – B. 30.

3. Mamirov O. O'. Shimoliy-g'arbiy Ustrushona moddiy va ma'naviy madaniyati (arxeologik materiallar asosida): tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – B. 14.

4. Грицина А. А. Северная Уструшана в середине I тысячелетия до н. э. – начале XIII в. н. э. (археолого-топографическое исследование): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Самарканд, 1990. – 28 с.

5. Исамиддинов М. Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда. – Ташкент: Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2002.

6. Арриан Флавий. Анабасис Александра, или История походов Александра Великого / пер. М. Е. Сергеенко. – Москва; Ленинград: Издательство АН СССР, 1962.

7. Негматов Н. Н., Беляева Т. В. Проблемы начального этапа урбанизации Уструшаны (по материалам Нуртепа) // Древние цивилизации Востока. – Ташкент: Фан, 1986.

8. Горбунова Н. Г. Некоторые особенности формирования древних культур Ферганы // Археологический сборник Государственного Эрмитажа (АСГЭ). – Ленинград, 1984. – Вып. 25.

9. Qudratov S. Sardobalar o'lkasi. – Toshkent, 2010. – B. 14.